

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 62, Haziran / June 2019, 63-83

EL YAZMA SEÇKİ ÖRNEĞİ OLARAK BEYAZ-I HĀZİK

Beyaz-ı Hāzık as an Example of Manuscript Selection

(Makale Giriş Tarihi: 26.02.2019 / Kabul Tarihi: 16.05.2019)

Recai KIZILTUNÇ*

Öz

Terim olarak Beyazcılık, XV. asırdan itibaren Orta Asya edebiyatlarında antoloji geleneğinin adıdır. Beyaz olarak adlandırılan eserler ilk başta Klasik edebiyat ürünlerinden oluşmaktaydı. Daha sonra mahalli şairlerin şiirleri de ilave edilerek içerikleri genişletilmiştir. Beyaz seçki hazırlayanlar, şair veya katip olabileceği gibi daha başka meslek erbabı da olabilir. Hatta XVIII. ayardan sonra matbu olarak çoğaltılmışlardır. Dolayısıyla birçok beyaz çeşidi vardır. En yaygın olarak hazırlanan beyaz çeşidi, karışık beyazlardır.

Beyāz-ı Hāzık, XVII. asırda hazırlanmış karışık beyazlardandır. El yazma eserde, Fars ve Türk klasik şairlerinin şiirleri yanında çeşitli dini ilimler, astroloji, astronomi, sağlık ve daha başka konularda mensur parçalar da yer almaktadır. Eserde yer alan parçalar, çoğunlukla Sebk-i Hindi akımına ait şiirlerdir. Ancak diğer birçok beyazda olduğu gibi bu eser de Abdurahman Cami, Ali Şir Nevai ve Fuzuli şiirleriyle süslenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beyaz, Beyaz-ı Hazık, Antoloji, Mecmua, Seçki

Abstract

Terminologically Beyazcılık is the name of the anthology tradition in Central Asian Literature from XV. centuries. The works named Beyaz was

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; Assoc. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature, recai.kiziltunc@atauni.edu.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9322-8140>

consist of classical literature poems at first. Later, the poems of local poets were added and their contents were expanded. Those who prepare these works may be poets or clerks or members of different professions. In fact, after the XVIII century, they were reproduced as printed. So there are a wide variety of beyaz specimens. Among these, the most common beyaz sample is mixed beyaz.

Beyāz-ı Hāzık is one of the mixed whites prepared in the XVII. century. In the manuscript, besides Persian and Turkish classical poets, there are pieces belonging to various religious sciences, anstration and astrology, history and other subjects. The poems in the manuscript mostly belong to Sebki Hindī. However, as in many other beyaz, this collection is decorated with the poems of Abdurhman Camī, Ali Şīr Nevaī and Fuzulī.

Keywords : White, Beyaz-ı Hazık, Anthology, Journal

Giriş

1. Seçki Türünün Kısaca Tarihi

Batı menşeli bir yazın türü olan derleme veya seçkinin tarihi Antik dönemlere kadar gider. Şiirin babası kabul edilen Homeros (Omiros)'un değişik muganniler tarafından kalabalıklar önünde seslendirilen ve sonradan *Odessa*'yı oluşturan şiirleri, Hsistrate (M. Ö. VI) tarafından bir araya getirilerek bilinen en eski toplam hazırlanmıştır (Sevük 1940: 4). Daha sonra bu şiirler İskenderiye Mektebi'nin ünlü tenkitçilerinden Aristarque tarafından 24 fasıl üzerine tasnif edilerek esere son şekli verilmiştir. Bu olaydan yaklaşık beş asır sonra Gadaralı Meleagos (M. Ö. 100), 41 şairden derlediği *Stephanos* (çelenk) adlı eseriyle ilk defa birden fazla şairin şiirinden müteşekkil bir derleme meydana getirmiştir. Eser aşk, ölüm, adak ve tasvir konularında epigram¹ şiirlerden hazırlanmıştır. Meleagos'un *Stephanos*'u, ilk mısraların başlarındaki harflerin alfabetik sırasına göre düzenlenmiş; bu özelliği nedeniyle de sistematik seçki türünün ilk örneği olarak kabul edilmiştir. Milattan sonra I. asırda, *Stephanos* adıyla bir başka seçki hazırlayan Selanikli Philippos'tur. Bu seçkide de epigramlar alfabetik olarak dizilmiştir. Philippos'un eserinin öncekilerden ayrılan en önemli özelliği, başında bir ön sözün yer almasıdır (Kızıltunc 2015: 6)

M. S. II. asırda Ereğlili Diogenianos, *Anthologion* adlı yeni bir seçki tertip etmiştir. Daha sonra bu tür derlemelerin genel adı olacak kelimenin aslı, Yunanca "anthos" (çiçek) ve "legein" (toplamak, derlemek) kelimelerinden oluşan **anthologia** (çelenk)'dir. Daha sonra bu kelime Fransızcaya **anthologie**, İngilizceye **anthology**, Almancaya **anthologie** veya **blütenlese** şeklinde geçer. Böylece "şair, ya-

¹ Latin şairi M. V. Martial'in (M. S. I. yy) meşhur ettiği kısa bir şiir türü. Böyle şiir yazmaya da Martializm denir. Asıl özelliği, hangi konuda olursa olsun bir nükleyle bitişidir. Satirik özelliğe sahiptir (Akalm, L. Sami., Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Varlık, İst. 1984, s. 101).

zar ve bestecilerin eserlerinden seçilerek alınmış edebi derleme” anlamında en yaygın kullanılan bir yazın teriminin adı doğmuş olur (Kızıltunç 2015: 6-7). İlk olarak XX. asır başlarında kullanılmaya başlanan **antoloji** terimi, gerek yeni ve eski edebiyat gerekse halk edebiyatı söz konusu olduğunda, Türk edebiyatının da en yaygın adlandırması olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak Türk edebiyatında seçkinin tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır.

Müslüman Doğu edebiyatlarında ilk seçki örnekleri Arap edebiyatı kaynağıdır. İslam öncesi dönemlerden itibaren Arap Yarımadası’nda düzenlenen ticaret panayırıları, iktisadi öneminden başka sosyal ve kültürel anlamda da Arap toplumuna büyük değerler katmıştır. Bu panayırıların önemli etkinliklerinden biri de şiir yarışmaları olmuştur. Her kabile şairinin şiirleriyle katılabildiği bu müsabakalarda birinci seçilen şiir deri, parşömen, kumaş, mısır ve keten bezinden yapılmış tomarlara yazılıp Kâbe duvarına asılmak suretiyle teşhir edilmiştir. Arapça “askı” anlamındaki “muallaka” adı verilen bu şiirler, Hicrî II (VIII) asırda, ilk olarak ünlü Arap gramerci ve derlemecisi Hammâd e’r-Râviye (ö. 151/772) tarafından bir araya getirilmiştir. Sayıca 7, 9 veya 10 şiirden hazırlanan muallakaların en yaygını 7’liden oluştuğu için *Muallakât-ı Seb’a* veya *Muallakât* adıyla anılmışlardır. *İmru’l-Kays Muallakası*, *Tarafa b. El-Abd Muallakası*, *Zuheyr b. Ebî Sulma Muallakası*, *Lebîd b. Rebî’â Muallakası*, *Amr b. Kulsüm Muallakası*, *Antera b. Şeddâd Muallakası*, *el-Haris b. Hillize Muallakası* (Çetin 2011: 52; Demirayak 2009: 177-227) bu türün en ünlülerindendir.

Arap edebiyatında muallaka geleneğini, VIII. asırdan sonra *el-Mufaddaliyât*, *el-Asmaiyyât*, *Cemheretü eş’âri’l-Arab* gibi daha çok Emeviler sarayı çevresinde hazırlanmış seçkiler takip etmiştir. Bu çağ, Arap seçki geleneğinin en parlak çağıdır; IX. asır Emevi şairi ve derlemecisi Ebu Temmâm’ın hazırladığı *el-Muhtarât* eseri, gerek hazırlanış yöntemi gerekse muhteva özellikleri bakımından o zamana kadar hazırlananların en sistematik olanıdır. Toplam on ayrı seçkiden oluşan *el-Muhtarât*’tan günümüze kadar sadece *Kitâbü’l-Hamâse* ve *Kitâbü’l-Vahşiyye* ulaşmıştır.²

İslami edebiyatın üç büyük sahasından biri olan Fars edebiyatında derleme türü eserler, sadece seçilmiş ürünlerin yer aldığı **mecmua** ile müellifin hayatına da kısaca yer veren **tezkire** olmak üzere iki farklı koldan gelişme göstermiştir. Ancak Fars edebiyatında adı geçen iki türden tezkirelerin, mecmualara oranla daha fazla rağbet gördüğü söylenebilir. Arap edebiyatında *Tabakatu’s-şu’arâ* adıyla bilinen biyografik eserler, Fars edebiyatında çoğunlukla *Tezkire-i şu’arâ* şeklinde isimlendirilmiştir. Bu adlandırmada Feridü’d-din Attar’ın *Tezkiretü’l-evliyâ* eserinin bü-

² Daha geniş bilgi için Kızıltunç, Recai. “Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler-1: el-Hamâsiye ve Önemli Hamasiyeler” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1/Winter 2011, p.1503-1513.

yük etkisinden söz etmek gerekir. Bu tarihten sonra hızlı bir gelişme gösteren tezkirenin akla gelen ilk örnekleri Molla Câmî'nin (XV. yy) *Baharistan*'ı, Devletşah'ın (XV. yy) *Devletşah Tezkiresi*, Nizâmî Arûzî'nin (XII. yy) *Çehar Makâle*'si ile el-Avfî'nin (XIII. yy) *Lübâbü'l-elbâb*'ı sayılabilir (İsen vd 2009: 11).

Türk edebiyatında köklü bir seçki geleneğinden söz edilebilir. **Cönk** (conk/jönk) adı verilen ve kendine özgü dizilişi olan bir derleme türü, Türk halk edebiyatında çok eski devirlerden beri süregelmekteydi (Kaya 2007: 189). İslam'ın kabulünden sonra başlayan klasik edebiyat dairesinde **güldeste**, **deste**, **demet**, **eş'ar**, **gülşen**, **gülbin**, **keşkül**, **mecmua**, **müntehabât**, **sefine**, **nakâ'iz**, **muvaşşah**, **zübde** vb. gibi yeni isimler en az birer örnekle günümüze kadar ulaşmış; başka bir ifadeyle Türk yazın geleneği, İslami ürünlerle zenginleşerek gelişmesini devam ettirmiştir. Dolayısıyla bu tarihten itibaren adı geçen türlerin gelişmesi, İslami edebiyatların geleneksel çizgisinde devam etmiştir. Bu bağlamda hem biyografik tezkire hem de antolojik mecmua örneklerinin verildiği Türk edebiyatında en eski tarihli antolojik eser, Ömer b. Mezid'in *Mecmu'atü'n-nezâ'ir* (840/14379); ilk biyografik eser ise Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is*'idir. Bu tarihten sonra Türk dünyasında büyük bir ilgiyle karşılanan seçki geleneği, özellikle Osmanlı sahasında en olgun düzeyine ulaşmış ve seçkin örnekler verilmiştir. Anadolu sahasında bu örneklerin ilki, miladi 1538 yılında Sehi Bey'in hazırladığı *Heşt Behişt* tezkiresidir. Anadolu sahasında Sehi Bey'in eserinin hemen ardından, aynı asır içerisinde *Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabsıra-i Nuzemâ* (Latifi Tezkiresi), *Gülşen-i Şu'arâ* (Ahdi Tezkiresi) *Meşa'iru's-şu'arâ* (Aşık Çelebi), *Tezkiretü's-şu'arâ* (Hasan Çelebi Tezkiresi), *Tezkire-i Şu'arâ* (Beyani Tezkiresi), *Künhü'l-Ahbar* (Gelibolulu Mustafa Ali) gibi güzel örnekler verilmiştir. Daha sonra bu eserleri pek çok benzerleri takip etmiştir.

Türk klasik edebiyatı, mevcut tür ve şekillerle gelişme sağlayıp belirli bir düzeye ulaştıktan sonra artık kendine has tür ve şekiller de ortaya koymaya başlamıştır. Bunlar mahalli unsurlardan yola çıkılarak ortaya konulmuş yeni ürünlerdir. Ancak her ne kadar yerel başlasa da bu tür ve şekillerin gelişmeleri klasik edebiyat geleneğine uygun biçimde olmuştur. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Türk edebiyatının en doğusunda yer alan Çağatay sahasında verilmiştir. "Beyaz" adı verilen ve birtakım şekil ve muhteva değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar ulaşan bu edebi tür, "Beyazcılık" şeklinde, Türk seçki tarihinde başka bir köklü geleneğin adı olmuştur. Kısaca beyazlar, özelde Çağatay edebiyatının genelde ise Türk klasik edebiyatının özgüveniyle ortaya koymuş olduğu orijinal ürünlerdir.

2. Beyazcılık

2.1. Tanımı

Beyaz, Arapça bir kelime olup "Ak, yumurta akı; beyaza çekmek, temize çekmek; sefid, beyaz, yazılmamış kağıt, çiçek; çıplak arazi; (metinde) boşluk, boş; tıpta gözün kornea tabakasında oluşan beyaz leke; keten ve keten işi ürünler; süt, yoğurt; gün ışığı, gündüz vakti, gece-gündüz; iyi, iyi karakterli, temiz; kullanılmama-

mış basılı evrak cildi; fal açış figürlerinden biri; karalama veya müsvedde kelimelerinin zıddı” vb. daha başka yakın ve benzer anlamları karşılar. Edebiyat terimi olarak ise beyaz Klasik Çağatay sahasında, başta şiir olmak üzere çeşitli yazın örneklerinin bir araya getirildiği seçki türüdür. Bunun yanında, eski devirlerde aristokrat ve aydın Azeri aile efradının beğendiği şiirlerin toplandığı koleksiyonlara da beyaz adı verilmiştir (Kızıltunç 2015: 41-42). Mevcut el yazma örnekleri ve konuyla ilgili kaynakların ışığında bir seçki türü olarak Çağatay edebi dilinin hâkim olduğu Orta ve Ön Asya, Kuzey Afganistan ile Hindistan’ın belirli bir kesiminde, beş asırdan fazla bir süredir hazırlanan seçkilere **beyaz**; bu kadim geleneğe de **beyazcılık** adı verilmiştir. Hatta günümüzde Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya’nın bazı bölgelerinde aynı adlandırmayla seçki hazırlama devam etmektedir. Günümüzde dünyanın önemli kütüphaneleri olarak kabul edilen Taşkent Şarkşinaslık Enstitüsü, St. Petersburg (Leningrad) Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, Yeni Delhi, Duşanbe ve Paris Milli kütüphanesinde sayısız beyaz örneğine rastlamak mümkündür.

2. 2. Beyaz Çeşitleri

Başlangıcından itibaren büyük ilgiyle karşılanan beyaz seçkiler, zamanla çeşitlenerek Çağatay sahasının her köşesine yayılmak suretiyle gelişmesini sürdürmüştür. Temelde Orta Asya edebiyatlarına ait olan bu türü, şekil ve muhtevasına göre dört ana başlık altında tasnif etmek mümkündür;

2. 2. 1. Nazım Şekillerine Göre Beyazlar: Beyazcılığın doğuşunu hazırlayan asıl neden, Fars klasik şairlerin şiirlerine duyulan derin özlem ve hayranlıktır. Bu doğrultuda Fars klasik şiirlerini tanzir etme ve çoğaltarak daha geniş ve uzak yerlere ulaştırma, beyazların ilk sıradaki görevi olmuştur. Zamanla mektep ve medreselerde okutulmak için ders kitabı, musiki meclislerinde bestelenmek için güfte ve daha başka sebeplerle birlikte, genel toplamların yerini daha sistematik ve bir maksatla hazırlanmış beyazlar almıştır. Bilindiği gibi klasik edebiyatta şiirler nazım şekillerine göre tasnif edilerek adlandırılırlar; dolayısıyla klasik şiir erbabında, her şeyden önce şekil bilgisinin olması önemlidir. Mevcut beyazlar dikkate alındığında, çok farklı mesleklere mensup kişilerin beyaz tertip ettikleri görülmektedir. Ancak bunlar içerisinde şair veya şiirle iç içe olan katip ya da müstensihlerin sayısı daha çok olduğu söylenebilir. Özellikle nazım şekillerine göre hazırlanan beyazların müellifleri, şair, katip veya sanatın herhangi bir koluyla ilgilenen eğitilmiş kişilerdir. Daha çok XVIII-XX. asırlarda görülen nazım şekillerine dayalı beyazları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Gazellerden oluşan beyazlar
2. Muhammeslerden oluşan beyazlar
3. Gazel ve muhammeslerden oluşan beyazlar
4. Müseddeslerden oluşan beyazlar

5. Muhammes ve müseddeslerden oluşan beyazlar
6. Rubailerden oluşan beyazlar
7. Kasidelerden oluşan beyazlar
8. Kıt'alardan oluşan beyazlar
9. Matla ve diğer şekillerden oluşan beyazlar

Yukarıdaki tasnifte yer alan başlıklar aslında birer adlandırma olup eserdeki çoğu metnin adı geçen nazım şekline mensup parçalardan oluştuğunu belirtir. Ancak bunlar her ne kadar adlandırıldıkları formdan seçilen şiirlerden hazırlanmışlarsa da farklı formlarda parçaları; hatta mensur olanlarını da ihtiva edebilirler.

2. 2. 2. Kadınların Hazırladığı Beyazlar: Bilindiği gibi Türklerde kadın, öteden beri sosyal hayatta olduğu gibi sanat ve estetikte de oldukça aktif durumdadır. Şiir sanatı için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Sözlü edebiyatımız dışında klasik edebiyatımızın henüz oluşum devresi olan XIII. asırda, önce ilk kadın klasik şairimiz Mehseti Hanım Gencevî; devam eden asırlarda Zeynep Hanım, Leyla Hanım, Zebunnisa Begüm, Nadire Hanım ve Üveysi'nin varlıkları bu görüşü destekleyen önemli birer örneklerdir.

Beyazların muhtelif manzum-mensur parçaları toplayan birer derleme olmaları dışında, aynı zamanda bir tür hatırat örneği olmaları, bunlara olan ilgiyi daha da artırmıştır. Dolayısıyla şiir sanatına ilgili birçok kadın beyaz tarzı seçkiler hazırlamışlardır. Günümüzde Taşkent, Duşanbe, Paris, St. Petersburg ve Moskova gibi merkezlerin belli başlı kütüphanelerinde kadınların hazırladığı beyaz örneklerine rastlamak mümkündür. Bunların en eski tarihli XVII. asra aittir. Çağatay edebiyatında kadınların beyaz hazırlamalarında, yine bu sahaya ait "Halfelik" adı verilen başka bir geleneğin katkısı büyüktür. Halfe, kadın meclislerinde, tek veya üç kişiden oluşan ve görevleri "hāzirûn"a hoşça vakit geçirtmek olan bir eğlence geleneğidir. Bunlardan tek kişilik olanı, genellikle hikaye anlatırken üç kişilik halfe grubu "Hanende, sazende ve rakkase"den oluşur ve şiir ve musikiyi birlikte icra ederler. Seslendirdikleri şiirleri çoğunlukla ünlü Fars ve Türk klasik şairlerin eserlerinden seçerler. Bunlardan, kendisi de şair olan halfe varsa kendi şiirlerini de seslendirirler. Adı geçen bu geleneğin adına da Halfelik denmiştir. Aynı organizasyonu erkekler arasında icra edene "Telkinci", geleneğin adına da "Telkincilik" denilmiştir. Gerek halfeler gerekse telkinciler repertuarlarını çoğunlukla Fuzulî, Nevâî gibi ünlü şairlerin şiirlerinden hazırlayıp meclislerde icra ederlerdi. Kimi zaman bu şiirlerin yanına farklı edebi türlerden parçalar ve hatta varsa halfenin kendi şiirleri de ilave olunabilir. Bu şekilde hazırlanan eserler aynı zamanda birer beyaz örneği olarak kabul edilmişlerdir. Dönemin ünlü halfesi Taşkentli Hayrunnisa Hanım'ın hazırladığı şiir demeti bu türden bir beyazdır (Kızıltunç 2012: 197-2010).

2. 2. 3. Matbu Beyazlar: Klasik şairlere duyulan özlemin giderilmesi, Farsça ve Türkçe yazılan şiirlerin ve bunların şairlerinin mukayesesi, mektep ve medreselerde ders kitabı, müzisyen ve muganniler için repertuvar olmaları gibi sebepler göz önüne alındığında, beyazların bir dönem gerek bireysel gerekse toplumsal olarak çok önemli görevler ifa ettiği görülmektedir. Sıralanan bu işlevlerin yoğunluk kazanmaları beyazların niteliği kadar niceliğiyle de doğrudan ilgilidir. Bu anlamda matbaanın kullanılması, yazma kabiliyetinden uzak ya da nitelikli katip yetersizliğinden dolayı beyaz tertip etme imkanı bulamayan kişileri teşvik ederek beyazcılığa yeni bir ivme kazandırmıştır. Orta Asya'da XVIII. asrın sonlarından itibaren matbu beyaz hazırlama geleneği, XIX. asırda en üst düzeyine ulaşmıştır. Ancak bütün bunlar gerçekleşirken bir yandan da geleneksel yöntem olan el yazma beyazcılık da devam etmiştir. Orta Asya'da XX. asra gelindiğinde ise hem matbu hem de el yazma beyazcılık iki koldan varlığını devam ettirmiştir.

Matbu beyazların sayıları ve çeşitleri konusunda bir oran vermek mümkün olmadığı gibi en eski matbu beyazın ne zaman ve kim tarafından hazırlandığı da bilinmemektedir. Taşkent Devlet Nevâi Müzesi'nde kayıtlı *Mecmu'â-i Eş'ar* adlı iki varaklık matbu eser, mürettep bir eserin tek kalıntılarıdır. Eserde Şûhî, Câmî ve Farzî'ye ait Türkçe ve Farsça gazel, ruba'i, kıt'a ve müfred yer almaktadır. XIX. Asır sonlarında hazırlandığı tahmin edilen eserin hazırlayanı belli değildir (Kızıltunç 2015: 195).

2. 2. 4. Muhtevalarına göre beyazlar

2. 2. 4. 1. Özel Beyazlar: Bazen bir sanatkârın kendi seçtiği şiirlerden bazen de sultan, şehzade, vezir gibi kişilerin siparişiyle seçilmiş şiirlerden hazırlanan bu eserler, sanatsal değer bakımından en kıymetli beyazlardır. Bu tür beyazların bir diğer özelliği de kapak süslemesinden kağıt çeşidine, yazısından mürekkebine kadar hepsi özel olarak seçilmiş ve hazırlanmış olmasıdır. Dolayısıyla özel beyazlar sadece bir müstensihinin alelusul bir derlemesi olmayıp müzehhip, mücellid, mukavvacı, nakkaş ve hattatların da ortak emeğinin bir ürünüdür. XIX. asra kadar özel beyazlarda genellikle yağlı Hokand kağıdı kullanılırken sonraki dönemlerde sarı defter kağıdı tercih edilmiştir. Doğu İslam kültürüne ait motiflerin kullanıldığı dış kapak ve sayfa süslemeleri, beyazın takdim edileceği muhatabın makamı, eğitimi ve gelir düzeyiyle doğrudan orantılıdır. Aynı zamanda bu beyazlar hazırlayan müstensih veya şairin adıyla anılır. *Beyaz-ı Mütferrika* (ÖFAŞİ, No: 7013), *Beyaz-ı Nâdim* bu türün bilinen örnekleridir. Dolayısıyla bu tür eserler, hazırlayan açısından bir şiir toplamı olmanın ötesinde etkileyici bir sanat gösterisidir. Binaenaleyh özel beyazlar iki gruba ayrılır:

a) Şair, katip ya da herhangi bir meslek erbabının kendi dünya görüşü, kültür seviyesi ve estetik anlayışı içerisinde hazırladığı özel beyazlar. Bu beyazlarda dibace, munderice, mukaddime, hatime, tetimme gibi mürettep eserlerde bulunan bölümler bulunabilir.

b) Sultan, sadrazam, şehzade, şeyhülislam vb. kişilerin talep ve beğenileri doğrultusunda bir şair veya katip tarafından hazırlanan beyazlar. Bu beyazlar, siparişi veren kişinin isteği doğrultusunda hazırlandığı için adı geçen kişinin gelir ve kültür düzeyini aksettirir; bu sebeple de dönemin sosyo-kültürel yaşamı hakkında fikir verirler. Genellikle mukaddime, munderice, dibace, hatime vb. bölümlere yer verilmeyen bu kısım özel beyazların bazılarında müstensihin adı veya hazırlanış tarihini belirten temmet kayıtlarına rastlanılır (Kızıltunç 2015: 131-132).

2. 2. 4. 2. Aftograf Beyazlar: Rusçada aftograf “kişinin bizzat attığı imza, kendi imzası” (Bayram 2008, 4) demektir. Kelime, Orta Asya edebiyatlarında “Bir şairin sadece kendi şiirlerinden seçerek oluşturduğu beyaz” (İshakov 1976: 88) şeklinde bir terim anlamı kazanmıştır. Kelimenin Orta Asya dışında birebir karşılığı yoktur; sadece “üzerine yazı yazılan kağıt, deri parçası, kısa mektup, yama, dilekçe”, “satranç bezi” (Sungurhan-Eyduran 2006: 168) anlamındaki **ruk’a** veya “parça kumaş, kağıt parçası, küçük tezkere, yazı” (Devellioğlu, 1049) anlamında **şukka** kelimeleri aftografa yakın terim olarak düşünülebilir. Ancak gerek ruk’a gerekse şukka, daha çok şikayetname veya arzuhal içerikli terimlerdir.

Aftografin asıl kısmını müellifin kendi şiirleri oluştururken, özellikle eserin zahiriye³ ve derkenar⁴ kısımlarındaki parçalar başka şair veya müelliflere ait olabilir. Hatta bu kısımlarda anonim parçalar da bulunabilir. Bu şekildeki beyazlara “yan beyazı”, “hem-yan beyazı”, “yan defteri” de denir (Şakirov 1971: 267).

Aftograf beyazlardaki şiirler, genellikle divan tertibindeki gibi nazım şekillerine göre sıralanır. Yine divanlardaki gibi gazeller, alfabetik olarak dizilir. Hatta bunlar, sonraki zamanlarda “divan” şeklinde de adlandırılmışlardır. Ancak gerek derkenarlardaki harici metinler gerekse müellifin bütün şiirlerine yer vermemesi bakımından bu tür beyazlar, mürettep bir divan sayılmazlar. *Beyaz-ı Rākım*, *Beyaz-ı Fīrūz*, *Beyaz-ı Kāmī*, *Beyaz-ı Mīrī*, *Beyaz-ı Hādīm* aftograf beyazlardan bazılarıdır (Kızıltunç 2015: 141).

2. 2. 4. 3. Keşkül Benzeri Beyazlar: Keşkül, Farsça bir kelime olup “dilenci veya dervişlerin kullandığı sert ağaçtan yapılmış dilenci çanağı, yemek kabı veya tas” ya da “çeşitli tahıl ve yemişlerden mürettep bir süt tatlısı” demektir. Kelimenin Arapça karşılığı “mecmu’a”dır. Ayrıca gezgin Kalenderi dervişlerin, ihtiyaçları kadar yiyecek koydukları ya da dilenmek için yanlarında taşıdıkları çantalarına da keşkül denmiştir. Edebi terim olarak keşkül ise içinde manzum-mensur her türlü metnin yer alabildiği seçkilerdir. Yaklaşık XVI. asırda ortaya çıkan keşkülün en verimli dönemi XVIII-XIX. asırlardır. Keşküller, aynı anda birden fazla dile mensup metinleri barındırabilirler. Keşküllerde ünlü sanatkarların parçaları yanında

³ Yazma eserlerde başlığın yer aldığı sayfadan önce değişik kayıtların yer aldığı bazen tezhipli bazen de boş olan sayfalara verilen ad.

⁴ Yazma eserlerde sayfaların kenar boşluklarındaki açıklayıcı, destekleyici bilgi veya notlar.

mahalli şair veya müellifin parçaları; hatta anonim parçalar ve çeşitli tarifler, ölçekler yer alabilir. Dolayısıyla keşküller, belli başlı eserlerde kaydı bulunmayan mahalli sanatkarların geleceğe taşınmasında çok önemli bir görevi ifa ederler. Özbekistan Fenler Akademisi'nde yer alan *Hayalî Beyazı* (ÖFAŞİ, No: 9148) bu türün tipik bir örneğidir.

2. 2. 4. 4. Tematik Beyazlar: Beyazların en seçkin türlerindedir. Ağırlıklı olarak XVII-XX. asırlarda, belirlenen bir tema etrafında hazırlanmış eserlerdir. Bu beyazları hazırlayanların büyük çoğunluğu şairdir. Dolayısıyla bir şairin kendi duygu ve estetik anlayışına göre hazırlanabildikleri gibi ikinci şahısların talepleri doğrultusunda da hazırlanabilirler. Ancak tematik beyaz müellifinin şiir alt yapısının çok geniş olması gerekir. Modern antolojiye en yakın beyaz çeşididirler. İslami edebiyatlarda bu tarzın ilk sistematik örneği, IX. asır Arap şair ve derlemecisi Ebu Temmam'ın hazırladığı *el-Muhtarât* adlı şiir toplamıdır. Bu eser kimi kaynaklarda beş kimi kaynaklarda da on ayrı seçkiden müteşekkildir. *el-Muhtarât*'ta adı geçen seçkilerden günümüze kadar ulaşan *Kitābü'l-hamāse* ve *Kitābü'l-vahşiyye*'dir (Kızıltunç 2012: 1507). Orta Asya seçki geleneği ortaya çıktığı günden itibaren çok aşama kaydetmiş; kendine özgü bir gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla Ebu Temmam'ın *el-Muhtarât*'ıyla Orta Asya beyazları arasında, şekil ve muhteva bakımından önemli farklılıklar bulunur.⁵ Tematik beyazlar, bir konuda çeşitli nazım şekillerindeki şiirlerden hazırlanabileceği gibi tek bir nazım şeklinde birden fazla şairin şiirinden de hazırlanabilir. Çağatay edebiyatının son dönemlerinde yaygınlık kazanan bu tür beyazlar, birçok noktadan bu edebiyatın ustalık eserleri olarak kabul edilir. Hazırlayanın eğitim ve sosyo-kültürel düzeyi ile orantılı olan bu seçkiler mektep ve medreselerde, musiki meclislerinde, misafirhanelerde ve hanım meclislerinde büyük ilgi görmüşlerdir. Hazırlayanı bilinmeyen *Teşbihât-ı Zîba* bu tür bir beyaz örneğidir. Aşk temalı eserde, âşık ve maşukun değişik halleri mey, saki, çemen, bağ gibi klasik edebiyat dekoru içerisinde verilir. Eserde "fasıla" adı verilen birçok bölüm bulunur. Miladi 1831-32 senesinde hazırlanan beyaz, 130 varaktan oluşur (ÖFAŞİ, No: 1858/II). Taşkent Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi ve Taşkent Nevâi Kütüphanesi'nde müellifi ve özel adı belli olmayan çok sayıda tematik beyaz örneği yer alır.

2. 2. 4. 5. Karışık Beyazlar: İlk olarak XVII. asırda ortaya çıkmış; XIX-XX. asırlarda Harezm'de altın çağını yaşamış, her türlü manzum ve mensur parçanın yer aldığı bir beyaz türüdür. Bu beyazlara "Çok nazım şekilli beyazlar" da denilir. Nazım şekillerinin çeşitliliği yönüyle mürettep bir divanı da andırmaktadırlar. Ancak karışık beyazdaki şiirler, birden fazla ve farklı dönemlere mensup şairlere aittir. Bu eserlerin hazırlayıcılarının belirli bir statüsü veya yetişme tarzı olmayıp her meslekten ve her seviyeden insan karışık beyaz hazırlayabilir. Dolayısıyla bu

⁵ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kızıltunç, R., *Çağatay Edebiyatında Antoloji Geleneği Olarak Beyazcılık*, Fenomen 2015, Erzurum)

eserler iç ve dış tertip bakımından belirli bir standartta değildir. Karışık beyazlarda farklı dönem ve coğrafyalarda yazılmış farklı dillere mensup şiirler bulunabilir. Muhteva şekil bakımından son derece zengin olan bu tür beyazlarda şiir dışında musiki risalelerinden parçalar veya klasik makamlara güfte olan açıklamalı şiirler, küçük latife ve nükteler, meşhur kişilerin mühürlerindeki yazılar ve farklı konularda başka eserlerden alıntılar bulunabilir. Karışık beyaz müellifi, şiir seçiminde tek bir nazım şekline bağlı kalabileceği farklı şekilleri de bir araya getirebilir. Bu beyazlar, halk nezdinde en yaygın eser olmaları dolayısıyla farklı görüş ve kültürlere mensup şair ve ediplerin geniş halk kitlelerine tanıtılmalarında en önemli vasıtalandır. Taşkent, St. Petersburg (Leningrad), Duşanbe ve Paris kütüphanelerinde birçok yazma ve matbu örneği bulunan karışık beyazlara *Beyaz-ı Sultānī* (ÖFAŞİ, No: 1165), *Hayālī Beyazı* (ÖFAŞİ, No: 9148), *Beyaz-ı Hāzık* (ÖFAŞİ, 1933) örnek gösterilebilir (Kızıltunç 2015: 166).

3. Beyaz-ı Hāzık

3. 1. Eserin Dış Özellikleri

Beyaz-ı Hāzık, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi El Yazmalar Bölümü 1933 numarada kayıtlıdır. XIX. asır Özbek şairlerinden Nesimî'nin talebelerinden Hāzık adlı şair-müellifin hazırladığı el yazma beyazdır. Toplam 120 varaktan oluşan eserin alt ve üst kapağı mukavva üzerine siyah deri kaplama; cetveli, kabartma zencirekli, salbekli ve şemselidir. Şemseler varaklı; salbeklerin zemini zümrüt yeşili, kabartmaları varaklıdır. Sırtı kırmızı deri, şirazesiz, miklepsizdir. İç kapak veya zahriyenin bir kısmı baskı desenli ve boş bir kısmında "Beyāz" ibaresi ile müfredat yer almaktadır. Ayrıca sonradan mavi mürekkeple Kiril harfli mühür ve kayıt numaraları bulunmaktadır. Eserin kağıdı, düz yağlı Hokand kağıdıdır. Sayfalar cetvelsizdir. Metinler siyah mürekkep ve talik hatla; birkaç beyti kırmızıyla yazılmıştır. Eserin kendine özgü bir sayfa yapısı mevcut; metinler tek sütun, çift sütun ve değişik kilim desenlerini andıran motifler halinde yerleştirilmiştir. Eser, başından sonuna kadar seçilmiş parçalarla doludur. Bunun dışında dibace, mukaddime, hatime, temmet gibi bölümler yer almamaktadır.

3. 2. Muhteva Özellikleri

3. 2. 1. Şairler ve Nazım Şekilleri

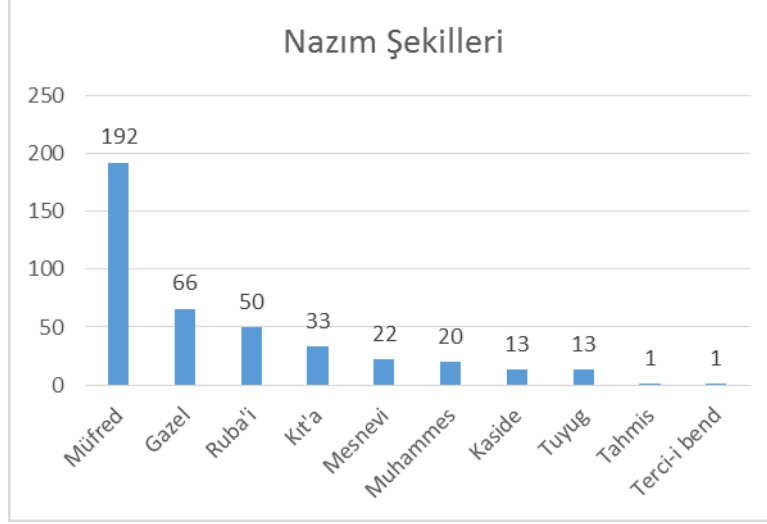
Beyaz-ı Hāzık'ta Abdurahman Cāmī, Sā'ib, Bidil, Hāfız, Mevlāna, Cemālī Nasreddīn-i Tūsī, Ali Şīr Nevāī, Zeyd Nābī, Sufī Allahyār, Hazīnī (Agehī), Nesīmī, Firdevsī, Nakşī, Şeyhülislam Zākir Hāce, Damle Ahundcan, Mevlevī Cāmī, Nādire, Sevdā, Irakī, Hilālī, Şāh, Mevlevī Şemseddin, Haydar Tilbe, Necib Hindī, Ek-mel, Muhyī, Yusuf, Şevket, Müşfikī, Muhammed Ali Han, Emīr, Hāzık, Ömer

Sâdik-i Sâni	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Sâ'ib -i Tebrizî	2	15	5	-	3	-	2	-	-	-	27
Sûfi Allahyâr	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Şâhî	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Şevket-i Buharî	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Şeydâ	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Ş. Zâkir Hâce	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Yûsûf	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Zebûnnisâ	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Zeyd Nâbî	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Muharrir	1	1	3						2	1	8
İsimsiz	2	39	14	8	1	11	16	-	3	-	94
TOPLAM	66	192	50	22	20	13	33	1	13	1	411

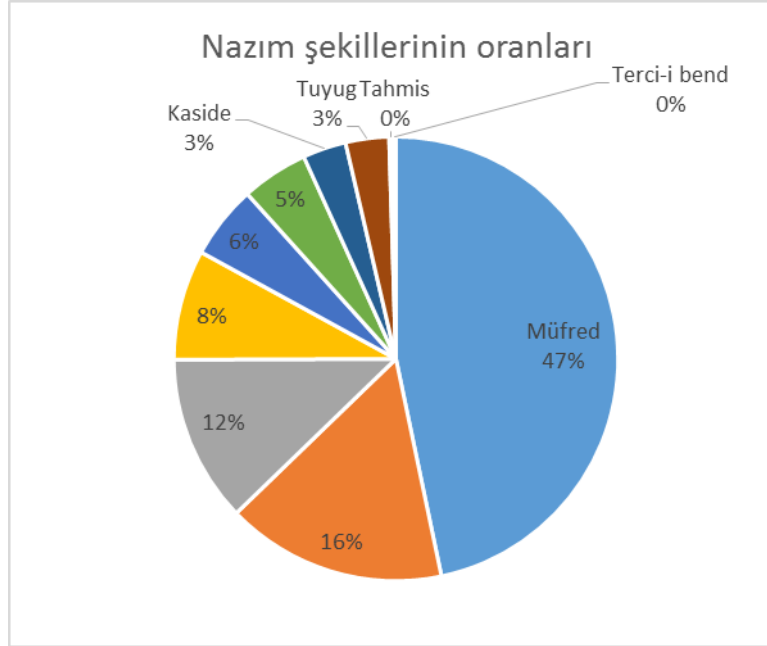
Tabloda **G**, gazel; **Mf**, müfred; **Rb**, rubâ'î; **Ms**, mesnevi; **Mh**, muhammes; **Ty**, tuyug; **Kt**, kıt'a; **Tcb**, terci-i bend; **Ks**, kaside; **Th**, tahmis; **Top**, toplam şeklinde kısaltılmıştır.

Tabloya göre şiiri en çok alınan şair, Bidil'dir; şairin 10 gazel, 48 müfred, 11 ruba'i ve 3 kıt'a olmak üzere toplam 72 parçası yer almaktadır. Abdurahman Câmî 29'u müfred, 9'u kıt'a, 7'si gazel 5'i ruba'i, 4'ü muhammes, 3'ü kaside ve 1'i de nüseddes olmak üzere toplam 58 parça ile Bidil'i takip eder. Onları 15 müfred, 13 gazel, 2 tuyug ve 2 müseddes olmak üzere toplam 32 parçayla Nevâî; 2 gazel, 15 müfred, 5 ruba'i, 3 muhammes ve 2 kıt'a olmak üzere toplam 27 parçayla Sâ'ib-i Tebrizî; 4 gazel, 20 müfred, 1'er ruba'i ve kıt'a olmak üzere toplam 26 parçayla Hafız-ı Şirâzî; 11'i gazel, 8'i müfred toplam 19 parçayla Fuzulî takip eder. Eserde "muharrir" başlığı altında, eserin müellifi Hâzık'a ait de toplam 8 adet parça yer almaktadır. Geriye kalan şairler de birer ikişer farklı şekillerdeki parçalarıyla temsil edilmektedirler. Bidil ve Sâ'ib başta olmak üzere Şevket-i Buharî, Hafız-ı Şirâzî gibi şairler ve bu şairlerden seçilen şiir sayıları dikkate alındığında, *Beyâz-ı Hâzık*'ın Sebki Hindî ağırlıklı şairlerden seçilerek hazırlandığı sonucuna varılabilir.

Beyâz-ı Hâzık'ta yaklaşık 411 manzum 20 mensur parça bulunmaktadır; bunlar içerisinde müellifi belirtilmemiş parça adedi ise yaklaşık 94'tür. Manzum parçalar gazel, kaside, mesnevi, rubai, kıt'a, tuyug, muhammes, tahmis, terci-i bend, nazm ve müfred şekillerinde verilmiştir. Bu şekillerin adedine göre yukarıdan aşağıya sıralaması şöyledir: *müfred/ferd*: 192 adet, *gazel*: 66 adet/566 beyt, *rubai*: 50 adet, *kıt'a*: 33 adet, *mesnevi*: 22 adet/169 beyt, *muhammes*: 20 adet/176 bend, *kaside*: 13 adet/461 beyt, *tuyug*: 13 adet, *tahmis*: 1 adet/ 8 bend, *terci-i bend*: 1 adet/6 bend. Bahsi geçen şekillerin grafiksel görünüşü şöyledir:

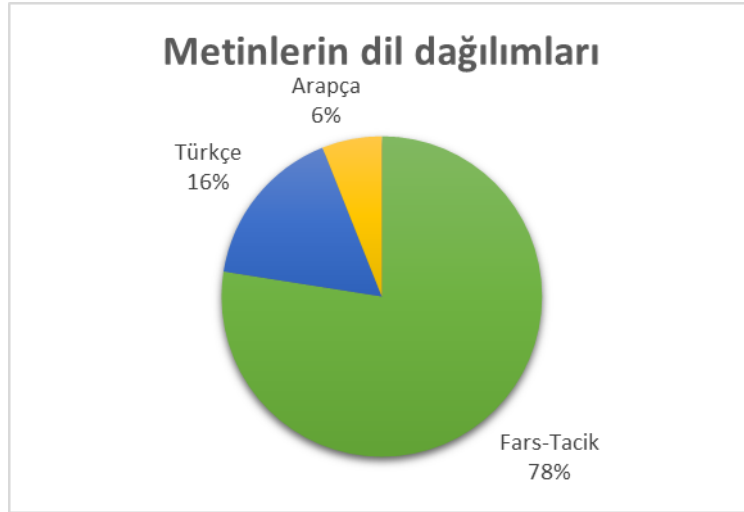
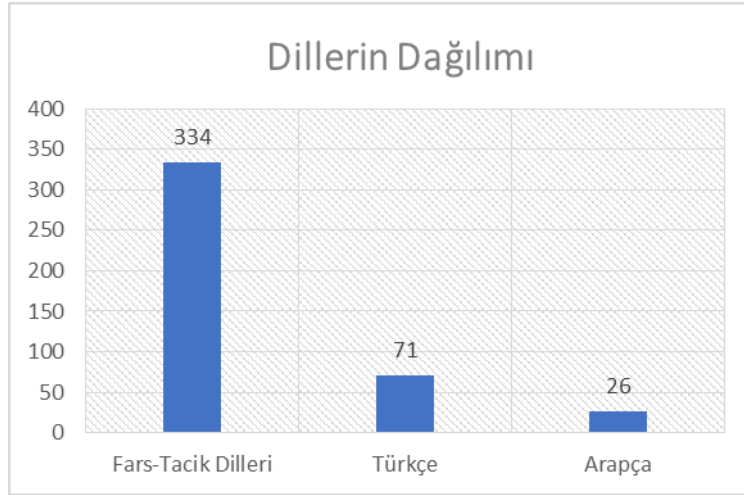

Bu şekillerin yüzdeler dilimleri ise aşağıdaki gibidir:

Beyāz-ı Hāzık, multilingual (çok dilli) bir toplam olup Türkçe yanında Farsça ve Arapça metinlerden oluşmaktadır. Genellikle ayet, hadis, dini ve ilmi metinler Arapça; manzum edebi metinler ise Farsça ve Türkçedir. Diğer yandan gerek seçilen şairler ve gerekse bu şairlerden alınan parçaların büyük bir kısmı Farsça ile ilgilidir; eserdeki 411 manzum parçanın yaklaşık 332'si Farsça, 70'i Türkçe,

9'u da Arapçadır. Bunun yanında eserdeki 20 civarındaki mensur parçanın 17'si Arapça olup geriye kalan üç parçadan 2'si Farsça, 1'i de Türkçedir. *Beyaz-ı Hâzık*'ta manzum-mensur karışık olarak metinlerin dillere göre dağılımı şu şekildedir: Fars-Tacik Dilleri 334, Türkçe 71, Arapça da 26'dır. Bu rakamların grafiksel ve yüzdelik görünümü aşağıdaki gibidir:

Yukarıda yaklaşık olarak verilen rakamlar Orta Asya edebiyatlarının özellikle şiir sanatına bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda dikkati çeken ilk husus Fars edebi dilinin Arapça ve Türkçeye olan üstünlüğüdür. Dolayısıyla XVIII. asra kadar Anadolu sahasında yoğun olan Fars etkisinin Orta Asya edebiyatlarında XIX. asırda da devam ettiğini göstermektedir. Ancak başlangıcından itibaren Farsçayı anadili olarak kullanan Fars-Tacik topluluklarının mev-

cudu, Orta Asya'daki Fars etkisini Anadolu'dakinden farklı kılmaktadır. Yani Çağatay edebiyatındaki Fars dili ve edebiyatının varlığı, kültürel bir etkileşimin yanında etnik nedenlere de dayanmaktadır. Hatta günümüzde de aynı coğrafyada, geçmişte klasik edebiyat dili olan Fars-Tacik dilleri ve Türkçe aynı zamanda üzerinde yaşayan insanların konuşma dilleridir.

3. 3. 2. Türler

Beyâz-ı Hâzık, tür bakımından bireysel, sosyal, dini ve didaktik tarzdaki türleri içerir. Genel anlamda 10 başlık altında toplanabilecek bu tür ve tarzlar şunlardır: *cevâbnâme*, *hilye*, *mersiye*, *methiye*, *münâcât*, *nükte*, *pendnâme*, *tarih düşürme*, *tefsir*, *vefâyât*.

3. 3. 2. 1. Cevâbnâme: Divan edebiyatında, daha önce yazılmış bir mesnevinin veznini, konusunu, genel özelliklerini esas alarak hazırlanan eser. Bu anlamda cevap, bir ustanın eserinden yararlanmak suretiyle, ona benzer bir eser meydana getirmektir. Bu tür eserler bir hayranlık ifadesi veya bir boy ölçüşme olarak düşünülebilir. Cevaplar, bir çeşit naziredir. Bu tür eserlere de cevâbnâme denir. Ali Şir Nevai'nin *Hayretü'l-ebrrar* eseri, Nizami Gencevi'nin *Mahzenü'l-esrar* isimli eserine cevap olarak yazılmıştır (Uslu 2007: 59-60). *Beyâz-ı Hâzık*'ın 107b varagında mensur bir cevâbnâme örneği bulunmaktadır.

3. 3. 2. 2. Hilye: "Süs, ziynet, zîb; sıfat-ı hasene, suret-i hasene; Hz. Peygamber'in mübarek vasıflarını anlatan manzum ya da mensur eserlere denir. Hilyeler Hz. Muhammed'in boyunu, yüz hatlarını saç rengini, konuşma tarzını, ses tonunu anlatır ve hilye-i şerif, hilye-i saadet şeklinde kullanılır. İslamiyetin gelişme döneminde ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında yaygın bir türdür; özellikle Osmanlı sahasında orijinal eserler ortaya çıkmıştır. Başlangıçta *şemâvil*, *şemâvil-i şerif*, *şemâvil-i nebeviye* gibi adlandırmaları olan hilyenin Türk edebiyatındaki ilk örneği 1598'de Hakanî Mehmed Bey tarafından yazılan *Hilye-i Hakanî*'dir. Daha sonraki dönemlerde de sevilerek yazılan bu türün birçok örneği verilmiştir. Ayrıca hilye, hat sanatında da bir yazı çeşidinin adıdır (Uslu 2007: 152). *Beyâz-ı Hâzık*'ta 111b numaralı varakta manzum bir hilye örneği mevcuttur.

3. 3. 2. 3. Mersiye: Arap edebiyatı kaynaklı bir tür olup Klasik edebiyatta bir kişinin ölümünün ardından söylenen manzum ağıta denir. Kaside formunda yazılır. *Beyâz-ı Hâzık*'ın 74a-74b varaklarında *مرثیه فی فوت الا علمى المعروف بعرفاناالمسى* başlıklı, Kurban Muhammed adında biri için yazılmış, toplam 20 beyitlik Arapça mersiye yer almaktadır. Yine 112a varakta *حضرت خاتم النبیین* başlıklı müellifi belirtilmemiş bir müfred bulunmaktadır.

3. 3. 2. 4. Methiye: Kasidelerin nesib ya da teşbib bölümlerinde padişah, şehzade, sadrazam, veziriazam, kazasker, vali ve daha başka devrin ileri gelen kişilerinin övüldüğü bölümlerine veya bu kişileri öven kasidelere denir. Methiyeler, gerek mürettep divanların gerekse mecmua tarzı eserlerin en çok tercih ettikleri tür-

lerdir. Klasik edebiyatın bütün yazılı ürünlerinde bulunur. Dolayısıyla mevcut el yazma beyazlarda da çok sayıda methiye örneği bulunmaktadır. *Beyāz-ı Hāzık*'ın 80a-b varaklarında “Der-Medh-i Qur; ān-ı Mecīd” başlıklı manzum ve mensur karışık tamamı Farsça bir metin bulunmaktadır. Metnin manzum kısmı sekiz beyitlik bir kıt'a örneğidir. Yine 112a'da “Medh-i ; Asākir” başlıklı, müellifi belirtilmemiş Arapça bir kıt'a yer almaktadır.

3. 3. 2. 5. Münācat: Divan edebiyatında en çok işlenen kaside türlerindedir. Allah'a yakarışı konu edinir ve mürettep divanlarda dibace kısmından hemen sonra gelir. *Beyāz-ı Hāzık*'ın 6a numaralı varığında münacat örneği yer almaktadır.

3. 3. 2. 6. Nükte: Nüket, nikat gibi adlarla da bilinen nükte terimi “herkesin anlayamadığı ince mana, ince manalı, zarif ve şakalı söz”. Konuyla ilgili olarak 6b numaralı varakta “Nikāt” kelimesini açıklayan ibareden sonra Cāmī'ye ait iki kıt'a aktarılmıştır. Ancak “Kıt'a” başlıklı şiirin kafiye düzeni rubaide olduğu gibi aaxa şeklindedir.

3. 3. 2. 7. Pend-nāme: İslami edebiyatlarda hem manzum hem mensur olarak yazılan didaktik türlerin başında gelir. “İslam dinine dayanan ahlak kuralları ve gelenekleri veciz ifadelerle dile getirerek insanlara, özellikle gençlere öğüt vermek gayesiyle yazılmış eserlere nasihat-name gibi adlar verilir. Bu eserlerde genellikle didaktik ve sade bir üslup vardır. Fars edebiyatında Feridüddin Attar'ın *Pend-name* adlı eseri yıllar boyu doğu ülkelerinde geniş ve derin ilgi uyandırmıştır. Bu eserin yazılmasından sonra bunaşerh ya da tercüme olarak pek çok eser yazılmıştır. Bu edebi türle yazılmış eserler, zaman zaman hikemī tarzla karıştırılır. Pend-namelerde asıl amaç ahlaka yönelik öğütler vermektir. Hikemī tarzda yazılan eserlerdeki gaye ise edebiyatta genel anlamıyla bir milletin ortak dehasının yarattığı kültürel düşünce sistemini dile getirmektir. Pend-nameler bir yönüyle toplumun ahlak görüşünü, hikmete dayalı eserler de ait olduğu toplumun dünya görüşünü yansıtır. Edirneli Nazmi, Güvâhî, Şem'î bu türde eserler vermişlerdir.” (Mermer, Ahmet-Koç Keskin, Neslihan 2005: 85) *Beyāz-ı Hāzık*'ın 12b-14b arası varaklarında Abdurahman Cāmī'ye ait mesnevi formunda, 97 beyitlik Farsça bir pend-nāme örneği bulunmaktadır.

3. 3. 2. 8. Ramazaniyye: İslam kültüründe Ramazan'ın oruç ayı olması dolayısıyla oruçla ilgili iftar, sahur, teravih gibi ritüeller ve Kadir Gecesi gibi kutsal geceler, bu ayı diğer kameri aylardan üstün kılmaktadır. Ramazaniyye ya da ramazan-nameler, adını kameri 9. ay olan Ramazan'dan alan edebi bir türdür. İlk örnekleri XV. asırlarda verilen Klasik edebiyatının son dönemlerinde daha çok görülen bir türdür. *Beyāz-ı Hāzık*'ın 6b varığında, müellife ait “Li-üstāzi'l-kātib 'Iyd-ı Ramazānī” başlıklı bir ramazan-nāme örneği yer almaktadır. Rubai şeklinde Farsça kaleme alınmış şiir, Ramazan ayının feyiz ve bereketinden bahsetmektedir.

3. 3. 2. 9. Tarih Düşürme/Manzum Tarihler: Genellikle kıt'a nazım biçimiyle kaleme alınan ve “bir olayın oluş yılını **ebced sistemiyle** gösteren şiirdir.

Bu yolda yapılan sanata da *tarih düşürmek* denir.” (Karabey 2015: 52; Dilçin 2009: 502). 103b-104b varaklarda, Ahundcan Buhārī Merginānī'nin ölümü üzerine yazılmış toplam 25 beyitlik kaside formunda bir şiir bulunmaktadır. Ayrıca şiirin sonunda hicri 1325 tarihli bir de *temmet* kaydı bulunmaktadır.

Sonuç

Antik Yunan döneminde Hsistrate (M. Ö VI)'nin, Homeros'a ait şiirleri bir araya getirmesiyle başlayan seçki geleneğini, ondan yaklaşık beş asır sonra Gadaralı Meleagos'un 41 farklı şairden derleyerek hazırladığı *Stephanos* (çelenk) ile devam etmiş; Selanikli Philippos (M. S. I) bir başka *Stephanos*'la sistemleştirmiş; bu olaydan yüz yıl sonra da Ereğlilili Diogenianos, *Anthologion* (Antoloji) ile terimleştirmiştir.

Doğu edebiyatlarında oldukça eskilere dayanan seçki türün ilk örnekleri “Muallakat” adıyla Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmıştır. İslamiyet ile birlikte Fars edebi sahasında çeşitlenerek yoluna devam eden bu tür, Türk edebiyatında yeni içerik ve adlandırmalarla en olgun şeklini almıştır. Bu bağlamda muhtevaları birbirine yakın pek çok seçki örneği ortaya çıkmıştır. Daha çok Batıda “antoloji”, Doğuda “mecmua” adıyla sembolleşen bu gelenek, Türk edebiyatında mevcut adlandırmalar dışında “beyaz” gibi muhteva açısından, benzerlerinden farklılık gösteren örnekler de vermiştir.

Anadolu'da adına rastlanılmayan beyazcılık, yaklaşık XV asırda, Türk edebiyatının en doğusundaki Çağatay sahasında ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ünlü Fars-Tacik klasik şairlerini takip ve tanzir edilmesinden doğan beyazcılık, zamanla mektep ve medreselerde okutulan ders kitabı, işret meclislerinde icra edilen musiki kitabı olmaya kadar hayatın birçok alanında işlevsel bir tür haline gelmiştir. Zaman içerisinde muhtevalarını da genişleten beyaz toplamlar, son tahlilde sanatkarlar dışında farklı meslek erbabının bile hazırlayabildiği, manzum-mensur her tür yazın örneğinin yer aldığı edebi ürünler haline gelmişlerdir. Beyazcılık, klasik edebiyat içerisinde, genelde Türk edebiyatının özelde de Çağatay edebiyatının kendine olan güveninin ve bu güvenle ortaya konulmuş özgünlük nişanesidir.

Beyāz-ı Hâzık, içerisinde birçok türe ait parçanın yer aldığı, XIX. asırda hazırlanmış karışık beyazlardandır. Eserde XV-XIX. asırlarda yazılmış, farklı dillere mensup dört yüzün üzerinde parça yer almaktadır. Bu parçaların bir kısmı ünlü şairlere aitken bir kısmı da adları pek duyulmamış mahalli şairlere mensuptur. Ayrıca bu eserde yirmi civarında da mensur parça bulunmaktadır.

Abdurahman Cāmī, Ali Şīr Nevāī ve Fuzulī, Fars, Çağatay ve Azerbaycan sahasının üç sembol ismidir. Her dönem önemini sürdüren bu üç şaire, Aftograf beyazlar dışındaki beyazlarda yer verilmesi adeta bir teamül olmuştur. *Beyāz-ı Hâzık* da bu teamül üzere Abdurahman Cāmī, Ali Şīr Nevāī ve Fuzulī'nin şiirleri ve u şiirlere yazılan nazirelerle süslenmiştir. Eserdeki diğer şiirler, ağırlıklı olarak

Sebk-i Hindî anlayışına mensup Fars ve Türk şairlerinin şiirleridir. Dolayısıyla eser, sembolik bir beyazdır.

Beyāz-ı Hāzık, Taşkent, Duşanbe, St. Petersburg, Paris, Yeni Delhi ve daha başka önemli kütüphanelerde kayıtlı yüzlerce beyazdan biridir. Bunun dışında “beyaz” olup da derlemeci veya müstensihlerin yanlış adlandırılmış ya da farklı eserler arasına sıkıştırılmış olanlar da dikkate alındığında ortaya muazzam bir yazılı miras çıkmaktadır. Başka adlar veya başka eserler altındakiler bir yana sadece “beyaz” olanların tespit edilip kaydedilmesi bile muazzam bir çalışma olacaktır. Ancak günümüzde makale ve ansiklopedi maddesi dışında tek bir kitap çalışması mevcuttur. Dolayısıyla bu önemli mirasla ilgili olarak yapılan çalışmalar henüz daha yolun başı olup istenilene yakın sonuçlar alınabilmesi için daha büyük proje ve ekip çalışması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akalın, L. Sami (1984). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık.
- Bayram, Ali (2008). “aftograf”, Rusça Sözlük, 1. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Beyaz-ı Hāzık*, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Bölümü, No: 1933.
- Çetin, M. Nihad (2011). *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demirayak, Kenan (2009). *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliyye Dönemi*, Erzurum: Fenomen.
- Devellioğlu, Ferid (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- İsen vd (2009). *Şair Tezkireleri*, Ankara: Grafiker.
- İshakov, Yakubcan (1976). “Beyaz ve Beyazcılık Tarihi”, *Özbek Edebiyatı Tarihi Meseleleri*, Taşkent: FEN Neşriyatı.
- Karabey, Turgut (2015). *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Ankara: AKM Yayını.
- Kaya, Doğan (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.
- Kızıltunç, Recai (2011). “Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler-1: el-Hamāsiye ve Önemli Hamasiyeler” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, p.1503-1513.
- (2015). *Çağatay Edebiyatında Antoloji Geleneği Olarak Beyazcılık*, Erzurum: Fenomen.

Mermer, Ahmet-Koç Keskin, Neslihan (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.

Sevük, İsmail Habib (1940). *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şakirov, Abduvahid (1971). “Mukimi’nin Yeni Elde Edilen Aftografları”, *Edebi Meras*, 2, Taşkent

Uslu, Mustafa (2007). *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Yağmur Yayınları.